

Теоретичні та методичні підходи до навчання обдарованих дітей у Російській Федерації // Актуальні проблеми професійно-педагогічної освіти та стратегії розвитку: Зб. наук. пр. / За заг. ред. О.А. Дубасенюк, Л.В. Калініної, О.Є. Антонової. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2006. – С. 186-189.

*Антонова Олена,
кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Важливого значення набуває сьогодні вивчення зарубіжного досвіду щодо навчання і виховання обдарованих дітей. Особливо цікавим для нашого дослідження видається досвід Російської Федерації. Міжнародні організації, що перевіряють рівень знань і мислення школярів у всіх країнах світу, регулярно публікують порівняльні дані. На жаль, РФ вже давно немає чим пишатися. Досягнення шкільної освіти, характерні для колишнього СРСР, давно відійшли. Але ж довгий час радянські школярі за своїми інтелектуальними можливостями випереджали своїх однолітків із багатьох країн світу, посідаючи перші місця у загальному списку. Сьогодні ж, як констатують дослідники, російські діти за більшістю параметрів знаходяться наприкінці списку із 65 розвинених держав [1]. І що особливо прикро – російські учні краще за своїх однолітків виконують лише ті завдання, де необхідно точно відтворити засвоєний матеріал, дати відповіді на стандартні, традиційні запитання. А от творчий перехід від засвоєних знань до нових виявляється для російської молоді справою непосильною, як і застосування у повсякденному житті вже набутих знань. Такий висновок зроблено експертами під час оцінювання навичок аналітичного мислення учнів у завданнях, де необхідно співвіднести різні точки зору на явище чи інформацію, а також сформулювати власну думку. Лише третина російських школярів зуміла правильно проаналізувати запропоноване твердження, спираючись на власні роздуми, – наприклад, оцінити стиль вислову незалежно від позиції його автора, визначити сутність та мету розділу популярної статті тощо. Розтлумачити відповідь, одержану при розв'язуванні задачі, своїми словами – без використання формул і символів, – виявилось для російських школярів практично неможливим. Проаналізувати інформацію, представлену у вигляді діаграм і схем, а також зробити обґрунтований висновок здатні не більше 15% учнів Росії. За результатами тестування на аналітичні навички вони зайняли лише 27-е місце.

Навіть у математичних задачах, у розв'язуванні яких ще російська гімназія часів царської Росії, а пізніше школа СРСР була традиційно сильною, сучасні юні росіяни не вміють виділяти головну суттєву інформацію, відкидаючи зайве. Вони ще можуть розв'язати запропоноване рівняння, однак скласти його самому – справа вже досить складна. У цій галузі російські школярі займають 21-е місце у списку з 30 країн. У природничонауковій підготовці російські діти також не відрізняються високими результатами – 26-е місце із 31.

Загалом з'ясувалося, що російська школа не готує дітей до застосування знань у практичній діяльності (у загальному списку Росія випереджає лише країни Латинської Америки), тоді як уміння використовувати наявні знання – основа творчого мислення, показник розвитку інтелекту [1, с. 13-15].

Висновки, що очевидні з наведених даних, зовсім невтішні: у Російській Федерації, як і в інших країнах колишнього СРСР, катастрофічно знижується загальний інтелектуальний рівень.

Однак не можна сказати, що держава зовсім не приділяє уваги розвитку здібностей та обдарувань дитини. Ще у 1989 році рішенням Колегії Держкомітету СРСР з народної освіти „Про першочергові заходи щодо виявлення і виховання особливо обдарованих учнів” на підставі доповідей А. Асмолова й О. Матюшкіна на базі Психологічного інституту РАО було утворено Лабораторію психології обдарованості. Співробітники цієї лабораторії і сьогодні працюють у межах концепції „Творча обдарованість” (О. Матюшкін), що пов'язує обдарованість з високим рівнем творчого потенціалу, який проявляється у високій дослідницькій активності, можливостях легкого і творчого навчання, здатності до досягнення високих творчих результатів у науці, мистецтві, техніці, соціальному житті. А десять років тому групою провідних фахівців у галузі психології та педагогіки обдарованості РФ під керівництвом В. Панова (Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Лебедева, Ю. Бабаєва, С. Дерябо, В. Орлов, В. Юркевич, Є. Яковлева, В. Ясвін) було створено психолого-дидактичну систему „Обдаровані діти: виявлення – навчання – розвиток” (Премія уряду РФ у галузі освіти за 1998 рік). У межах роботи над цією проблемою дослідниками створено практично орієнтовану систему загальних психолого-педагогічних уявлень про творчу природу обдарованості, яка знайшла своє відображення у конкретних методиках і практичних рекомендаціях, що забезпечують педагогів і психологів необхідними знаннями з теорії та практики роботи з дітьми, які відрізняються ознаками явної чи прихованої обдарованості, в умовах загальної, професійної (вищої та підвищення кваліфікації), недержавної та додаткової освіти.

Авторами психолого-дидактичної системи „Обдаровані діти: виявлення – навчання – розвиток” розроблено три основних підходи до навчання і розвитку обдарованих дітей:

⇒ *дидактичний*, коли творче навчання будується за напрямом розширення (збагачення) та поглиблення навчального матеріалу відповідно до логіки навчального предмета;

⇒ *дидактико-психологічний*, що поєднує високий рівень предметного навчання з психологічними уроками розвитку здібностей та особистості учня;

⇒ *психолого-дидактичний (чи психодидактичний)*, для якого характерним є пріоритетне використання психологічних основ розвивального навчання як вихідного підґрунтя для побудови навчально-виховного процесу та освітнього середовища загалом. При цьому пропонується використання таких методів:

✓ *проблемно-розвивальний*, побудований на принципах проблемного навчання;

✓ *гуманітарно-особистісний*, в основу якого покладено закономірності розвитку особистості як психологічного підґрунтя для позитивної „Я”-концепції та лідерських якостей;

✓ *розвивальне навчання*, яке дозволяє будувати навчальну діяльність на основі закономірностей психологічного розвитку здібностей;

✓ *розвивальна освіта*, яка акцентує увагу на створенні умов, що сприяють прояву і розвитку творчих можливостей учнів у загальній та додатковій освіті.

Російськими вченими вивчено ознаки загального та спеціальних видів обдарованості; розроблено та упроваджено діагностичні методики щодо оцінки вікових показників обдарованості; здійснено лонгітюдні дослідження, що підтвердили ефективність навчальної програми та системи психолого-дидактичних матеріалів з теорії й практики роботи з обдарованими дітьми, які в останні роки успішно реалізуються у процесі підготовки та підвищення кваліфікації педагогів, психологів та керівників загальної, професійної та додаткової освіти.

Практична реалізація основних позицій психолого-дидактичної системи „Обдаровані діти: виявлення – навчання – розвиток” здійснювалася упродовж останніх десяти років на базі таких навчально-виховних закладів, як:

✓ ліцей №1524 (м. Москва), що орієнтований на роботу з інтелектуально та академічно обдарованими учнями – „Сократівська школа” для високо обдарованих дітей (директор Т. Хромова, наукові керівники – В. Панов, В. Юркевич);

✓ НВК №1832 (м. Москва), який спеціалізується на розвитку соціальної (особистісної та лідерської) обдарованості учнів (науковий керівник – О. Яковлева);

✓ школа-лабораторія №1624 „Сузір’я” (м. Москва), науковий керівник – Н. Шумакова;

✓ Центр творчості дітей та юнацтва „Зябликово” (м. Москва), що орієнтований на розвиток творчих та інтелектуальних здібностей дітей в умовах додаткової освіти (директор Л. Богатирьова, науковий керівник – В. Панов);

✓ Центр комплексного формування особистості Російської Академії освіти у смт Чорноголовка Московської області, який орієнтований на

навчання та розвиток дітей з інтелектуальною та академічною обдарованістю в умовах загальноосвітньої школи (ген. директор В. Лебедева, наукові керівники – В. Лебедева, В. Орлов, В. Панов).

Так, наприклад, *Сократівська школа* (м. Москва), якою керує заслужений учитель Росії Тетяна Володимирівна Хромова, призначена саме для обдарованих дітей [2, с. 9-10]. У школі створені відповідні умови для розробки індивідуальної програми розвитку й навчання кожної дитини: кваліфіковані педагоги, могутній психолого-медичний центр, „парк” новітніх комп'ютерів.

У цій школі створено п'ять стратегічних розвивальних програм, однак головним досягненням педагога вважають ідею так званого „розвивального дискомфорту”. Вона вважають, що дитина має відчувати розумову напругу, постійно тренувати „мускули волі” – тільки за таких умов розвиватимуться здібності й характер учня. Такий дискомфорт має, зрештою, приносити дитині радість, стати для неї звичним і навіть необхідним явищем. Радість подолання труднощів, радість перемоги над собою (нехай перемогою буде всього лише розв'язання нудотного прикладу довжиною у кілометр) – це і є підготовка обдарованої дитини до життя, перший кроком до того, що психологи називають самоактуалізацією.

Предметне, серйозне навчання починається у цій школі з підготовчого класу. Однак найголовнішим є не оволодіння знаннями, а творчий та особистісний розвиток дитини. Саме тому у Сократівській школі існує особливий „сократівський” урок, головною метою якого є навчити дитину бачити проблему і грамотно ставити її. При цьому особливо важливою є не відповідь дитини, а саме її запитання. До речі, проводить цей урок не вчитель, а професійний журналіст.

Особливого значення набуває розвиток творчих можливостей. Для цього існує особливий урок „Розвиток творчої уяви”, який проводить фахівець-психолог. Тут діти намагаються вийти за межі свого досвіду, подолати набуті навіть у такому юному віці стереотипи мислення. Такі заняття дуже важкі для маленьких інтелектуалів: адже вони звикли поглинати і перетворювати знання, а тут від них вимагають чогось принципово іншого.

Головним же досягненням школи і вчителі і батьки вважають глибоке усвідомлення того, що робота з обдарованими дітьми – це зовсім не свято, а важка й відповідальна праця. Щоправда, надзвичайно цікава [2, с. 9-10].

Як бачимо, дослідниками пророблено значну копітку і ґрунтовну роботу, проте відразу впадає в очі, що експериментальною роботою охоплено виключно столичний регіон Російської Федерації.

Однак це не означає, що в інших регіонах РФ подібна робота не здійснюється. Так, традиційно сильною залишається *Новосибірська фізико-математична школа*, яка робить ставку на інтенсивне і поглиблене вивчення фізики та математики із залученням елементів програми вищих навчальних закладів. Пошук та виявлення обдарованих дітей здійснюється тут шляхом проведення різноманітних конкурсів, олімпіад та літніх таборів, через які проходить кілька тисяч учнів, тоді як щорічний набір становить лише 200

осіб [3, с. 278].

Учителі-ентузіасти *Ростовської школи „Фініст”* та викладачі *Ростовського державного університету* об'єднують свої зусилля у створенні Центру природничо-математичної освіти для активізації роботи з обдарованими дітьми. Однак вони переконані, що дійсно ефективною відповідна робота можлива лише на базі стаціонарного навчального закладу з сильним творчим колективом, у якому створені умови для планомірної роботи з виявлення і розвитку творчого потенціалу *кожного* учня. Тільки у такому навчальному закладі формується органічне середовище, що дає дитині можливість у співробітництві з досвідченими педагогами і психологами визначити та максимально розвинути все краще, що закладено у ньому природою. Основні і додаткові заняття проводяться тут тими самими людьми, що вирішують єдині концептуальні завдання. При цьому гуртки і факультативи стають для учнів молодших та середніх класів інструментом не тільки розвитку, але і пошуку себе, свого життєвого призначення. У старших же класах з'являється можливість поглибленого вивчення обраних дисциплін за рахунок годин з варіативної частини навчального плану. Серед методів навчання обдарованих дітей найбільш ефективними традиційно визнаються дослідницькі, театралізація, створення на уроці ігрових ситуацій, що відтворюють певні моменти реального життя, тощо.

Отже, одним із перспективних напрямів навчання обдарованих дітей у Російській Федерації визнано *створення спеціалізованих шкіл* для такої категорії учнів. Щоправда, єдиної думки щодо необхідності створення шкіл для обдарованих дітей поки що не існує. Значна частина фахівців у галузі освіти стверджує, що для розвитку задатків і здібностей обдарованих дітей немає потреби у відкритті спеціальних шкіл. Організація навчання у *всіх школах* має сприяти тому, щоб талановита дитина могла найповніше розвинути свій талант у навчальному закладі за місцем її проживання, без відриву від родини. І тільки у віддалених районах (а їх у РФ чимало), де сільські школи не задовольняють потребам дітей з підвищеним рівнем здібностей, тимчасово можна створювати спеціальні школи-інтернати при вищих навчальних закладах. При цьому із назв цих шкіл пропонується виключити будь-які згадки про обдарованість її учнів.

Частіше ж обдаровані діти можуть проявити себе на рівні участі в учнівських олімпіадах різного рівня, які успадковані ще з часів Радянського Союзу. І нерідко лауреати цих олімпіад отримують можливість подальшого навчання у престижних ВНЗ держави чи зарубіжжя.

Слід зазначити, що в Росії олімпіадам школярів приділяють велику увагу не стільки заради виявлення найбільш обдарованих (хоча і це має місце), скільки із необхідності створення умов для пробудження пізнавального інтересу у більшості учнів, оскільки процес формування інтелектуальної еліти тісно пов'язаний з широким і правильно організованим навчанням усіх учнів. Піраміда інтелектуальності, культурності не може бути перекинутою, не може балансувати на верхівці небагатьох високих досягнень. Вона повинна міцно стояти на основі надійної освіти широких верств населення. У

предметних олімпіадах школярів взаємна зумовленість масової освіти й елітарної підготовки проявляється природнім шляхом, помітно впливаючи на загальний рівень знань усіх учнів.

Значної уваги організатори олімпіадного учнівського руху надають підтримці вчителю талановитих учнів, адже без творчого обдарованого учителя не буде і обдарованих учнів. Учитель, який працює творчо і продуктивно, викликає до себе серйозний інтерес, прагнення надати йому допомогу, як морально, так і методично, а по можливості й матеріально. Виявляючи кращих учнів, олімпіади дозволяють знаходити ті школи, де працюють гарні вчителі.

Слід визнати, що останнім часом держава у межах загальної політики великої уваги до освіти почала демонструвати свою повагу до вчителя взагалі й до вчителя, який захоплюється духом олімпіади зокрема. Службове зростання педагога, присудження різних почесних звань значною мірою визначається успіхами його талановитих учнів на олімпіадах. Однак у держави поки що немає справжнього розуміння необхідності серйозних інвестицій у майбутнє, яке концентрується перш за все у школі. А коли немає розуміння, то немає і бажання, і вміння отримувати гроші на освіту інтелектуальної еліти від приватних осіб та недержавних організацій.

У Росії державні діячі первинного значення завжди надавали гуманітарній освіті (політичній чи воєнно-політичній). У радянські часи виключної уваги набули природничі науки та математика. Подібно до природознавства і математики, гуманітарне знання високого рівня потребує постійного притоку обдарованих молодих людей. Як і у випадку з точними науками, справжня обдарованість у гуманітарній сфері досить рідкісна, досить специфічна і для повного саморозкриття потрібна важка праця. З 1997 року Міністерство освіти Росії проводить шкільні Всеросійські олімпіади з вітчизняної історії, російської та іноземної мови, літератури, а також з економіки, екології, географії, права.

Прекрасним прикладом використання ігрової форми у пропаганді гуманітарних знань є телевізійна програма Ю. В'яземського „Розумники та розумниці“ – тематична вікторина на культурологічні сюжети з країнознавчим відтінком. Цей приклад демонструє, що і в гуманітарній сфері олімпіадними методами вдається успішно та ефективно формувати досить специфічну когорту інтелектуальної еліти. Класичні за предметним змістом, але різноманітні за формою і манерою проведення культурологічні, історичні, літературні, мовні олімпіади дуже важливі.

Усе це підтверджує думку про необхідність загального розвитку традиційних форм олімпіадного руху, а також активного пошуку нових його видів. А тут можлива неймовірна різноманітність: олімпіади, творчі конкурси, турніри молодих талантів, інтерактивні майстер-класи, наукові конференції, наукові школи на канікулах і т.і.

Отже, аналіз російського досвіду стосовно відбору, навчання і виховання обдарованих дітей засвідчує, що ця проблема визнається у РФ на загальнодержавному рівні. Це проявляється, перш за все,

⇒ у загальнодержавних програмах, зокрема у „Робочій концепції обдарованості” (за ред В. Шадрикова);

⇒ у науково-дослідних проектах (психолого-дидактична система „Обдаровані діти: виявлення – навчання – розвиток”);

⇒ у відкритті значної кількості спеціалізованих шкіл для обдарованих дітей;

⇒ в активній діяльності щодо розробки методичного інструментарію, спрямованого на підвищення ефективності відповідної роботи на базі звичайної загальноосвітньої школи.

Перелік використаної літератури

1. Латыпов Н. Минута на размышление. Основы интеллектуального тренинга. – СПб: Питер, 2005. – 336 с.
2. Юркевич В. Про окремі типи обдарованості // Завуч. – 2003. – № 17-18. – С. 9-10.
3. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики: Учеб. пособ. / Под ред. М.Н. Скаткина. – М.: Просвещение, 1982. – С.319.